

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

7
2023



08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati



7491
ISSN: 2992-8982



Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 406 sahifa, 30-iyul, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'ZR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori

Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'ZR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari

Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Resp. Tabiat resurslari qo'mitasi raisi

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'ZR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Utayev Uktam Choriyevich, O'ZR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'ZR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i

Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMB birinchi prorektori

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor

Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori

Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori

Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasida professori

Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'ZR Tabiat resurslari vazirligi,
O'ZR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot"
jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli
qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.



MUNDARIJA

Green Economy Transition Strategy for Uzbekistan	6
Raekwon Chung , Chairman, Supervisory Committee for New Climate Innovation Center at TSUE	
Jahon Savdo Tashkilotiga a'zolikning dolzarb masalalari.....	8
Nodira Shotursunova , Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
"Yashil iqtisodiyot" dan "yashil taraqqiyot" sari.....	12
Shoyqulov Baxtiyor Bakirovich , t.f.n., dotsent	
Tadbirkorlik faoliyatida yuzaga keladigan risklarni sug'urtalashning mohiyati va xususiyatlari.....	16
Egamov Zoxid Baxtiyarovich , bosh mutaxassisi	
Unleashing the Potential of Human Capital for Green Development: Bridging the Gap between Environmental Sustainability and Skill Development.....	26
Muratova Muzayana , Teacher	
Анализ состояния применения механизма инновационного управления инфраструктурами нефтегазовых предприятиях в условиях глобальной потепление земли.....	34
Кучаров Абдор Сабирижанович , профессор; Динара Нурмамад кизи Ишманова , доцент; Тю Константин Геннадьевич , соискатель	
Enhancing Methodology for Developing Professional and Communicative Skills of Future Economists in the Context of Teaching English and Green Economy	39
Nargiza Samandarova Muxammadovna , Teacher	
The Role of Higher Education in Shaping a Sustainable Green Economy.....	47
Ikromov Sayidolim , Teacher	
O'zbekistonda yashil turizmni rivojlantirish istiqbollari.....	54
Rasulova Nigora Yusupovna , kafedra assistenti	
Qishloq hududlarini rivojlantirishda agroturizmning ahamiyati	58
Jontemirova Iroda Ikrom qizi , talaba	
Iqtisodiy rivojlanish yo'lida "Yashil iqtisodiyot" ning o'rni.....	61
Hamroyeva Sevinchbonu Hamroyevna , talaba	
O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va yashil byudjetlashtirish tizimiga o'tishning ahamiyati.....	64
Raxmanov M. A. , tayanch doktorant	
Sustainable Globalization: Nurturing a Green Economy in Higher Education.....	68
Tukhtaeva Shakhnoza , Teacher	
Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni investitsiyalar yordamida oshirish xususiyatlari.....	75
Bauyetdinov Majit Janizagovich , kafedra dotsenti; Djumaniyazov Ubbiniyaz Ismayl uli , tayanch doktoranti	
Qishloq xo'jaligi nisbiy samaradorligini baholash.....	79
Berkinov Bozorboy , iqtisodiyot fanlari doktori, professor; Qulmatova Sayyora Safarovna , PhD; Ruxsatova Rushana O'ktamovna , erkin tadqiqotchisi	
O'zbekiston Respublikasidagi yirik tijorat banklari kreditlash amaliyotining ekonometrik tahlil va natijalari	86
Kaxxarov Ulug'bek Xalmatovich , mustaqil izlanuvchi	
O'zbekistonda eksportni kreditlash mexanizmlarini yanada kengaytirish yo'nalishlari.....	97
G'aniyev Shaxriddin Abduvoxidovich , i. f. d., professor; Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich , i. f. d. (PhD)	
Tijorat banklarida iqtisodiy-matematik modellash tizimining samaradorligini yanada oshirish usullari.....	102
Raxmanov Mexridin Sindarovich , kafedra dotsent v. b.	
Banklarda moliyaviy resurslarni boshqarishning ayrim rivojlangan mamlakatlar tajribasi.....	106
Ortiqov Uyg'un Davlatovich , kafedra dotsenti, i.f.n.	
Зарубежный опыт в области цифровизации цепочки поставок продуктов питания	115
Марданова Барно Асатуллоевна , докторант	
Environmental culture and building the ecosystem performance: An empirical analysis from Uzbekistan.....	119
Aziz Zikriyoev , PhD	
Kichik biznes subyektlarining eksport salohiyatini oshirishda innovatsiya va raqamlashtirish bo'yicha xorij tajribasi.....	129
Kambarova Sh. M. i.f.b.f.d. PhD	



Xalqaro dividend siyosati tajribalarida "S&P 500 dividend aristocrats" amaliyoti va uni milliy fond bozorida qo'llash imkoniyatlari.....	134
Sherkuziyeva Nasiba Abrorovna , dotsent	
Yirik sanoat korxonalarida innovatsion menejmentni joriy etish asosida mehnat samaradorligini oshirish yo'llari	139
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich , i. f. b. f. d. (PhD), dotsent; Saotaliyeva Nozima Isomiddinovna , talaba	
Byudjetdan tashqari mablag'lari samaradorligini oshirishda davlat xaridlarining roli	147
Norov Akbar Ruzimamatovich	
O'zbekistonda sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlari tahlili	151
Egamberiyev Shuxrat Satimbayevich , i.f.f.d.(PhD)	
Aholining tadbirkorlik faolligini oshirishda oilaviy tadbirkorlikning roli	158
Xudayarova Maftuna Shavkatovna , tayanch doktorant	
Elektron tijoratni samarali tashkil etishda raqamli platformalarning yaratilish texnologiyasi	164
Karimova Shirin Zoxid qizi , tayanch doktorant	
Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish orqali aholi bandligini ta'minlash	168
Shakirova Nigora Axralovna , kafedra dotsenti v.b.	
Aglomeratsiya iqtisodiyoti – hududiy rivojlanini harakatlantiruvchi omili sifatida	172
Raximbayev Akmal Azatboyevich , mustaqil tadqiqotchi	
Overview of Environmental Management in Uzbekistan: A Comparative Analysis of Protected Areas and Waste Management.....	177
Mamadjonova Sarvinoz Sharifjonovna , PhD	
Obligatsiyalar bozorining paydo bo'lishi va uning iqtisodiyotga kapital jalb qilishdagi ahamiyati	182
Xushvaqov Islombek Muxammadi o'g'li , tayanch doktorant	
Iqtisodiy subyektlarga soliq yukini hisoblashning ahamiyati va zarurati.....	186
Abduturovov Jasurbek Nozimjonovich , mustaqil izlanuvchi	
Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	195
Tojiyev Sardor Dilmurod o'g'li	
Yangi O'zbekiston taraqqiyotida sug'urta munosabatlarini amalga oshirishning ahamiyati va zarurligi.....	199
Abdutarapova Dildora Farxodjon qizi , tayanch doktorant	
Assotsiativ qoidalar va bozor savatlarining tahlili	205
Sh. B. Rajabov; Sadinov Aziz Ziyadullayevich , 3 st year doctoral student	
Mamlakatda davlat soliq xizmati organlari soliq ma'muriyatchiligi faoliyati tahlili.....	210
Tashmuxeimedova Yayra , tadqiqotchi	
Exploring the Integration of Management and Marketing Strategies in Higher Education Institutions: Addressing Crucial Gaps for Enhanced Organizational Performance.....	213
Rakhimova Gulnoza , Teacher	
Особенности научной биографии художника Урала Тансыкбаева (на материале эпистолярного наследия).....	218
Искендир Аккуралай Абдиуалиевна , докторант	
Raqamli iqtisodiyot: milliy iqtisodiyot drayveri	222
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna , kafedra dotsenti; Berdiyeva Janonaxon Jahongir qizi	
Роль цифровизации туристической отрасли в повышении её экспортного потенциала страны	228
Суюнова Фотима Баходир кизи , базовый докторант	
Таргетирование инфляции в Узбекистане: предпосылки применения и первые итоги	233
Рашидов Рахимжон Искандарович , в.и.о доцента; Якубова Шамшинур Шухратовна , к.э.н., доцент, докторант (DSc)	
O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta'minlashda sug'urtaning o'rni	240
Nomozova Qumri Isoyevna , iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent	
Tijorat banklarining investitsion jozibadorligini takomillashtirishning xorijiy davlatlar tajribalari.....	248
Nazarov Qilich Xolmuradovich , kafedra assistenti	
Bank moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda huquqiy mexanizmlarning o'rni	255
Akbarov Behzodhon Ulug'bek o'g'li , mustaqil tadqiqotchi	
Tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishning dolzarb masalalari.....	262
Do'sanov Doniyor , magistr	



Tijorat banklarida raqamli texnologiyalarni joriy qilish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar	269
N. N. Ro'ziyev	
Exploring the Potential of Islamic Finance in Uzbekistan.....	277
Sattorova Nasiba G'anijon qizi, Teacher	
O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatini tartibga solish tizimining zamonaviy holati.....	284
Murodova Dilnoza Choriyevna, PhD	
Kredit mexanizmini metodologik asoslarini takomillashtirish	288
Gadoyev So'hrob Jumakulovich, mustaqil tadqiqotchi	
Korxonalarda raqamli marketing vositalaridan foydalanish xususiyatlari.....	295
M. A. Saparova, talaba	
Приоритетные направления модернизации системы подготовки туристских кадров.....	299
Очилова Хилола Фармоновна, к.э.н., доцент	
Improving the use of competitive strategies in the management of sewing and knitting enterprises during green development	304
Vafoyeva Dilafruz, Teacher	
O'zbekistonda savdo xizmatlari sohasining rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari	311
Xojiyev Elshod Yoqub o'g'li, katta o'qituvchisi, PhD	
O'zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy himoya qilishning zamonaviy statistik usullaridagi tahlili	316
Kutbitdinova Muhayyoxon Inoyatovna, tayanch doktorant	
O'zbekiston to'qimachilik sanoatida CRM strategiyalaridan foydalanish yo'llari	323
Xalilova Nafisa Komilovna, magistrant	
Ko'zi o'zi shaxslarni ish bilan ta'minlashni qonunchilik vositasida tartibga solishdagi xorijiy tajriba	327
Usmonov Ziyodulla Ulmas o'g'li, tayanch doktorant	
Оптимизации операционной стратегии и повышение экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров.....	334
Джурбаев Отабек Джурбаевич, доцент кафедры	
Необходимость управления активами и пассивами современными банками Узбекистана.....	341
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Transport logistika xizmatini eksportni takomillashtirishga ta'siri	349
Jumabayeve Akmole Sheraliyevich, magistrant	
Цифровая валюта: возможные последствия вывода из обращения наличных денег	354
Бахромов Мирзаахмад Рустам угли, студент; Абдикаримова Динара Рустамхановна, научный руководитель, д. э. н. (DSc)	
Systematic mapping study of higher education in green development context.....	361
Asqarova Feruza Abdullaevna, Senior Teacher	
O'zbekistonda rekreatsiya turizmini rivojlantirish imkoniyatlari	368
Vayskulov Ramazon Alisher o'g'li, kafedra o'qituvchisi; Shaymanova Nigora Yusupovna, tayanch doktoranti	
Особенности подготовки юных футболистов на этапах начальной подготовки, спортивно – оздоровительном и групп начальной специализации.....	373
Д. К. Исмагилов, кандидат педагогических наук, доцент	
Optimizing Financial Resources Management in Treasury Systems for Sustainable Green Development.....	377
Shodmonkulova Shahlo, PhD student	
Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirishning xorij davlatlar tajribasi	384
Mamatov Sardor Axmatjonovich, mustaqil tadqiqotchi	
Bank tizimida resurs bazasini mustahkamlash yo'llari.....	390
Voxidov Oybek Rozikovich, mustaqil tadqiqotchisi	
Integrating Career-Oriented Communication Competences in English Language Teaching for Future Specialists in Higher Education Institutions: A Catalyst for Green Economy	398
Rajapov Sulaymon Nuraddin Ugli, Teacher	
Tijorat banklari faoliyatida raqamli texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini baholash istiqbollari	406
Fayziyeva Muyassarzoda Xancharovna, mustaqil izlanuvchi (PhD)	



IQTISODIY SUBYEKTLARGA SOLIQ YUKINI HISOBLASHNING AHAMIYATI VA ZARURATI

Abduturopov Jasurbek Nozimjonovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiyotda soliq yuki ko'rsatkichi atamasining ahamiyati, uni aniqlash muammolari, iqtisodiyotga soliq yuki miqdorining maqbul darajasini belgilash bo'yicha olimlarning turli fikr va qarashlari nazariy jihatdan o'rganilgan hamda ilmiy xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: soliq yuki, soliqqa tortish, soliq stavkalari, soliq ko'rsatkichi, talab va taklif.

Аннотация: В статье теоретически исследуются значение термина "показатель налоговой нагрузки в экономике", проблемы его определения, различные мнения и взгляды ученых на определение оптимального уровня налоговой нагрузки на экономику, а также научные выводы и предложения. сформулированы.

Ключевые слова: налоговая нагрузка, налогообложение, налоговые ставки, налоговый показатель, спрос и предложение.

Abstract: In the article, the importance of the term tax burden indicator in the economy, the problems of its definition, the various opinions and views of scientists on determining the optimal level of the tax burden on the economy are theoretically studied, and scientific conclusions and proposals are formulated.

Key words: tax burden, taxation, tax rates, tax index, supply and demand.

KIRISH

Soliq tizimining imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish hozirgi vaqtda, ayniqsa korporativ soliq siyosatini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda, uni ishlashining tarkibiy parametrlarini asoslashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yerda soliq siyosatining maqsadli yo'nalishlarini amalga oshirish zaxiralarini aniqlash, soliqni rejalashtirishning mohiyati, roli va tamoyillarini tubdan qayta ko'rib chiqish, shuningdek soliqni optimallashtirish yo'nalishlarini shakllantirish asosiy rolni o'ynaydi. Soliq tizimining samaradorligini belgilaydigan asosiy ko'rsatkichlaridan biri bu soliq yukidir. Soliq yukining maqbul miqdorini belgilash (pasaytirish) davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlari uchun mamlakat soliq siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lishi kerak. Xo'jalik yurituvchi subyektning o'ziga xos xatti-harakati, ya'ni tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi potensial daromadni ko'paytirish bilan belgilanadi. Iqtisodiyot subyektlari nafaqat tashkilot va boshqaruvni takomillashtirish hamda eng yangi texnologiyalar va uskunalarini amaliyotga joriy qilish hisobiga, balki soliq yukini kamaytirish hisobiga ham o'z daromadlarini oshirishga intilishmoqdalar.

Mazkur maqolada mikro darajada soliq yukini hisoblashni uslubiy ta'minlashga e'tibor qaratilgan. So'ngida Iqtisodiyot subyektlari faoliyatini baholash natijalarining murakkabligi, taqqoslanishi, aniqligi va xolisligi tamoyillarini hisobga olgan korporativ soliq siyosatining sifat o'lchagichi bo'lib xizmat qiladi. Soliq yukini hisoblashda muallifning yondashuvida xo'jalik yurituvchi subyekt soliq to'lovchi bo'lgan barcha soliq to'lovlarini hisobga oladi, bunda bilvosita soliqlar, xususan QQS, talab va taklifning egiluvchanligi koeffitsiyentiga moslashtirilgan soliq yukini hisoblashda qisman ishtirok etishi nazarda tutilgan. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalliklari yangi yaratilgan qiymat ko'rsatkichidan foydalanish natijasida soliq yukini baholashning obyektivligi va aniqligi bo'lib, bu soliq to'lovchining haqiqatdagi soliq yukini hisoblashga va hisob-kitob xatosini kamaytirishga imkon beradi.



MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Soliq yuki, soliq xizmatlari sohasida iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish xususidagi yondashuvlar hamda amaliy jihatlarini o'rganish bo'yicha V. G. Panskov, A. B. Paskachev, A. N. Sigichko, D. V.¹ va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Mahalliy olimlardan ushbu mavzu bo'yicha S. K. Xudoyqulov, A. A. Abdurasulov, B. A. Xonbo'tayev, S. S. Jo'rayev, G'. A. Safarov, O. R. Meyliyevlarning² ishlanmalari o'rganildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda ilmiy abstraksiya, tizimli tahlil, iqtisodiy-matematik modellash, ekspert baholash, prognozlash va boshqa standart usullardan foydalanilgan

TAHLIL VA NATIJALAR

Moliya fani paydo bo'lganidan beri soliq solish darajasini aniqlash muammosi asosan millatlararo daromad va byudjetning iqtisodiy asoslangan nisbatini o'rnatishga olib keldi. Soliq yukini o'rganishda makro va mikro darajalarga aniq bo'linish kuzatilmadi, ammo uni minimallashtirish muammolari bilan shug'ullanadigan har qanday iqtisodchi makro yoki mikro darajalarda aniqladi.

Hozirgi vaqtda soliqqa tortishning og'irligini tavsiflovchi juda ko'p ta'riflar, shuningdek uning iqtisodiyotga ta'sirini hisoblashning ko'plab usullari mavjud. Fikrimizcha, soliq yukini yanada chuqur tadqiq etish uchun uning konseptual asosi o'rganilishi kerak.

Zamonaviy moliya fani soliqqa tortishning iqtisodiyotga ta'sirini tahlil qilishda makro va mikro darajaga ajratib turadi. Iqtisodiy adabiyotlarda bunday ta'sirni baholash uchun ko'pincha "soliq og'irligi" (xarajatni talab qiladigan og'ir narsa) va "soliq yuki" (yuklangan vazifa, majburiyat) tushunchalari qo'llaniladi^[1].

V. G. Panskov soliq yukini soliqning mamlakat iqtisodiyotiga, alohida xo'jalik yurituvchi subyektga yoki boshqa to'lovchiga umumiy ta'sirining ko'rsatkichi sifatida, ularning soliq va soliq tusidagi to'lovlar shaklida davlatga to'lanadigan daromadlarining ulushi sifatida ko'rib chiqadi. Muallifning fikriga ko'ra, soliqqa tortishning davlat iqtisodiyotiga yoki alohida korxonaga ta'sir darajasini faqat foiz sifatida ifodalangan bitta ko'rsatkich bilan aniqlash mumkin emas.

Bir qator olimlar "soliq og'irligi" va "soliq yuki" tushunchalari o'rtasida chiziqli chizishadi. Xususan, A. B. Paskachev soliq yukini "byudjet tizimi va byudjetdan tashqari jamg'armalarga soliqlar, yig'imlar va boshqa to'lovlar"ning YAIMga, mintaqaga bo'yicha esa yalpi mintaqaviy mahsulotga (YAMM) nisbati" deb ta'riflaydi.

Tadqiqotchi A. N. Sigichko soliq og'irligini korxonalarni kengaytirish va modernizatsiya qilish resurslarini cheklaydigan umumiy moliyaviy yukning bir qismi sifatida belgilaydi. Soliq og'irligini kamaytirish muammosini import va eksport bo'xona to'lovlari, inflyatsiya, kredit stavkalari va boshqalar bilan birgalikda ko'rib chiqadi. Agar biz ushbu olimning ta'riflaridan kelib chiqadigan bo'lsak, shuni ta'kidlash mumkinki, "soliq yuki" tushunchasini davlat darajasida soliqlarni olib qo'yish ulushini, "soliq og'irligi" atamasini esa mikro darajada belgilaydi. Makro darajada yig'ilgan soliqlar hajmi YAIM (mamlakat, hudud) bilan, korxona darajasida bo'lsa barcha to'lovlar mahsulot sotishdan tushgan tushum bilan taqqoslanadi.

Tadqiqotchi D. V. Lazutina ta'kidlashicha, "soliq og'irligi – bu bir tomondan, xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat o'rtasida majburiy soliq to'lovlarini to'lash bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar, boshqa tomondan – soliq mexanizmlari orqali davlatning iqtisodiyotga potensial ta'sirini aks ettiruvchi qiymat, soliq yuki – bu ta'sirning haqiqiy darajasini tavsiflovchi ko'rsatkich"³. Ushbu ta'rifga asoslanib, soliq yuki qonun hujjatlarida belgilangan va byudjetga to'lanishi kerak bo'lgan soliq va yig'imlar yig'indisi, soliq og'irligi esa amalda to'langan soliqlar va yig'imlar miqdori ekanligi haqida tushunishimiz mumkin. Ushbu yondashuv "soliq yuki" va "soliq og'irligi" tushunchalari bir xil ma'no kasb etishini, ya'ni ular bir xil ko'rsatkichni – soliqqa tortishning iqtisodiyotga ta'siri darajasini aks ettirishini tushunish mumkin. Birinchi holatda, bu mumkin bo'lgan ta'sir, ikkinchisida esa bu haqiqiy ta'sir hisoblanadi.

Boshqa olimlar bu ikki tushunchani makro va mikro darajalarda birlashtiradilar. Chunonchi, I. A. Maybu-rovning ta'rifiga ko'ra, "soliq yuki (soliq og'irligi) – bu mamlakat soliq tizimining eng muhim fiskal ko'rsatkichi bo'lib, soliqlarning butun iqtisodiyotga, alohida xo'jalik yurituvchi subyektga yoki boshqa to'lovchiga umumiy

1 "Korxonaga soliq yuki: tizimning umumlashtiruvchi va xususiy ko'rsatkichlari". T. K. Ostrovenko.: Auditorlik nazorati. 2001-yil, 9-son; "Rossiya Federatsiyasining soliqlari va soliq tizimi". V. G. Panskov. M.: MSFER, 2006-yil. 92-sahifa; "Rossiya iqtisodiyotining soliq salohiyati". A. B. Paskachev. M.: MELAP, 2001-yil. 400 sahifa; "Soliq yukini normallashtirish". A. N. Sigichko. M.: ITRK, 2002-yil. 108 sahifa.

2 S. K. Xudoyqulov, A. A. Abdurasulov, B. A. Xonbo'tayev. Soliq nazariyasi: Darslik. / T.: 2020; S. S. Jo'rayev, G'. A. Safarov, O. R. Meyliyev. Soliqlar va Soliqqa tortish: Darslik.: Toshkent 2019

3 D. V. Lazutina / Soliq yuki va uni hisoblash usullari. Tyumen, 2005-yil. 24-b.



ta'sirini tavsiflaydi, bu ularning soliq va soliq tusidagi to'lovlar shaklida davlatga to'lanadigan daromadlarining ulushi sifatida belgilanadi". Bu holatda, u qanday daromad (yalpi daromad, sof daromad yoki qo'shilgan qiymat) ulushini nazarda tutayotgani mavhum.

Katta iqtisodiy lug'atda soliq yuki tushunchasini "soliqlarni to'lash uchun mablag'larni ajratish, ularni boshqa mumkin bo'lgan foydalanish yo'nalishlaridan chalg'itish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy cheklovlar darajasi" deb ta'riflanadi.

Ayrim olimlar iqtisodiyotga soliq yuki tushunchasini (makro darajada) ajratib, YalMdagi soliq va yig'implarning ulushini va mikro darajadagi soliq yukini "fiskal organlarga korxona tomonidan to'lanadigan soliq va yig'implar umumiy massasi bilan uning faoliyati ko'rsatkichlari nisbati" deb belgilaydilar.

Bizning tushunishimizga ko'ra, "soliq yuki" va "soliq og'irligi" tushunchalarining mavjud ta'riflarini tahlil qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, iqtisodiyot yoki ma'lum birsobyektga soliq yuki haqida gap ketganda, barcha olimlar bir xil holatni nazarda tutishadi, ya'ni: xo'jalik yurituvchi subyektlar daromadlarining bir qismini olib qo'yish darajasi.

Aslida, bugungi kunda davlatni ham, xo'jalik yurituvchi subyektlarni ham quyidagilar tashvishga solmoqda, ya'ni: ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan qo'shilgan qiymatning qancha qismi (ulushi) byudjetga olina-di? Bu savolga javob davlat va xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq siyosatini belgilaydi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, davlat xarajatlarining ko'zda tutilgan me'yorlardan ortib borishi soliq yukining o'sishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. "Albatta, Davlat byudjeti o'lchovsiz emas, mablag'larni qattiq tejash, belgilangan maqsad uchun va oqilona ishlatishni ta'minlash zarur. Bu – xammaga ravshan va rad etib bo'lmaydigan haqiqat" – deydi Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev o'z nutqlarida. Darhaqiqat, byudjet xarajatlarini oqilona boshqarish soliq yuki ko'rsatkichining ortib ketishini oldini oladi.

Bizning yondashuvimiz, byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalarga to'langan soliq va yig'implarning umumiy miqdorini mutlaq ma'noda chaqirish noto'g'ri deb hisoblaydi. Korxona daromadining bir qismini olib qo'yish ulushi soliq solishning mamlakat iqtisodiyotiga yoki xo'jalik yurituvchi subyektga ta'sirini to'liq tavsiflashga imkon bermaydigan nisbiy ko'rsatkichdir.

Soliqlarning iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun bizning yondashuvimizdan kelib chiqib, bitta ko'rsatkichdan foydalanish taklif qilinadi, soliq yuki – bumilliy iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solishning asosiy ko'rsatkichi sifatida baholanib, soliq va yig'implar hamda boshqa majburiy to'lovlar shaklida xo'jalik yurituvchi subyekt daromadining bir qismini byudjet tizimiga olib qo'yish darajasi hisoblanadi.⁴ Har qanday korxona soliq yuki ko'rsatkichini faqat o'zining ichki muhiti doirasida hisoblab chiqishi mumkin.

Davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlari uchun davlat soliq siyosatining ustuvor yo'nalishi mamlakat iqtisodiyotiga soliq yukini kamaytirish bo'lmog'i lozim. Hozirgi vaqtda soliq tizimini takomillashtirishda "soliq yuki" tushunchasining ta'rifi va uni hisoblash metodologiyasini, shu jumladan mamlakat soliq kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish orqali qonuniy ravishda birlashtirish zarurati juda muhim yo'nalishga aylanmoqda. Bunday holatda, soliq yuki miqdorini hisoblash metodologiyasi, undan foydalanish maqsadlari va tartibi Hukumat tomonidan belgilanishi maqsadga muvofiq.

Soliq yuki darajasi har bir soliq to'lovchining moliyaviy holatiga ta'sir qilishi bor haqiqat. Shu munosabat bilan ushbu ko'rsatkich har qanday korxona uchun, ayniqsa murakkab korporativ tuzilmalarga ega bo'lgan yoki yangi tashkil etilgan tashkilot uchun juda dolzarbdir. Soliq yukini hisoblash investitsiya loyihalari doirasida muqobil boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, mablag'larni yanada foydali yo'nalishlarga safarbar qilish, ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, shuningdek qisqa va uzoq muddatli biznes-rejalarni tuzishda faoliyat natijalarini tahlil qilish uchun muhim hisoblanadi. Soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy oqibatlarni aniqlash uchun ushbu ko'rsatkichni hisoblab chiqarish ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda korxonaning soliq yukini hisoblashning turli usullari mavjud. Mazkur maqolada olib borayotgan tadqiqotimiz muammolari doirasida eng yaqin aloqada bo'lgan masalalarga e'tibor qaratilgan. Ko'rib chiqilayotgan usullarning asosiy farqlari quyidagilardan iborat:

- soliq yukini hisoblashga kiritilgan soliqlarning tarkibi;
- hisob-kitobga kiritilgan soliqlarning holati (to'langan yoki hisoblangan);
- soliqlar summalari taqqoslanadigan integral ko'rsatkich.

Iqtisodchi olimlarning fikrlariga asosan, soliq yukini hisoblash uchun kiritilgan korxonaning soliq yig'implari tarkibini aniqlash jarayonida, soliqlarni to'lash vaqtikorxona soliq agenti sifatida ishtirok etgan soliqlarni umumiy ro'yxatga kiritish yoki kiritmaslik yondashuvi o'zaro farq qiladi. Ba'zi olimlar soliq yukini hisoblashda bu kabi soliqlarni chegirib tashlashni taklif qilishadi, sababi mazkur soliq turlari korxona uchun tranzit hisoblanadi.

4 Bunda, soliq tusidagi to'lovlar sifatida soliqlarni o'z vaqtida to'lamaganlik uchun hisoblangan penyalar, soliq qonunchiligini buzganlik uchun jarimalar, shuningdek sug'urta badallari tushuniladi.



Soliq yukini aniqlash uchunasos qilib soliqlarning haqiqatdagi tushumini hisobga olish kerakmi yoki taxmin qilingan summani (ya'ni hisoblash usuli bo'yisha tushumlarni)mi degan savol ayniqsa keskin muhokama qilinib kelinadi. Fikrimizcha, agar siz korxonaning to'lov qobiliyatiga e'tibor qaratsangiz, joriy pul tushumlari hisobiga soliq to'laydigan korxona uchun neytral soliqlar mavjud emas.

Agar soliq yukini hisoblashda faqat mamlakat byudjetiga soliqlarning haqiqatdagi tushumlari summasidan foydalanilsa, mahsulotlarni realizatsiya qilishda xaridordan yoki ish haqini to'lashda xodimdan amalda ushlab qolingani summalarni nazardan chetda qoldirish xavfi mavjud, biroq aslida mazkur summalar u yoki bu sabablarga ko'ra vositachilar (soliq agentlari)ning hisobvaraqlari (kassa)da qoldiriladi. Aynan shu narsa haqiqatdagi tushumlar miqdori bo'yicha soliq yukini hisoblashning asosiy kamchiligi hisoblanadi.

Shu bilan birga, taxmin qilingan tushumlar summasi bo'yicha ko'rsatkichni hisoblashda soliq to'lovchining ularni to'lashdan bo'yin tovlash holati yoki boshqa sabablar natijasida hech qachon to'lanmaydigan va umidsiz soliq qarzdorligi bo'lib qoladigan summalarni soliq yukiga bog'lash xavfi ham mavjud. Shu asnoda, amalda to'langan yoki taxmin qilingan (hisoblangan) soliqlarni hisob-kitob qilishda soliqlar tarkibi, soliq yuki ko'rsatkichidan foydalanish maqsadidan kelib chiqib belgilanishi kerak.

Soliq yukini hisoblashda soliqlar summasi taqqoslanadigan to'g'ri integral ko'rsatkichni tanlash katta rol o'ynaydi. Olimlar va amaliyotchi iqtisodchilar tomonidan quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish taklif etiladi:

- asosiy faoliyat turidantashqari faoliyatdan olingan daromadlarni hisobga olgan holda mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum;
- qo'shilgan qiymat yoki yangi yaratilgan qiymat;
- balans foydasi;
- sof yoki hisoblangan foyda.

Integral ko'rsatkichlar ma'lumotlariga asoslanib, soliq yukini quyidagi shakllardan biri bilan aniqlash mumkin:

- to'langan (hisoblangan) soliq va yig'imlar summasining korxona sof (hisoblangan) foydasi summasiga nisbati sifatida;
- to'langan (hisoblangan) soliq va yig'imlar summasining yalpi tushum miqdoriga, shu jumladan korxonaning asosiy faoliyat turidan tashqari faoliyatidan olingan daromadlariga nisbati sifatida;
- to'langan (hisoblangan) soliq va yig'imlar summasining qo'shilgan qiymat miqdori (yangi yaratilgan qiymat)ga nisbati sifatida⁵.

Xo'jalik yurituvchi subyekt bo'g'ini doirasida hisob-kitoblarning aniqligi uchun soliq yukini hisoblashning bita usuli emas, balki ularning umumiyliqi qo'llaniladi, chunki olingan natijalar korxonaning soliq to'lovlari bo'yicha joriy va retrospektiv (o'tmishdagi, avvalgi) holatini to'liqroq tavsiflashga imkon beradi. Soliq yukini hisoblash usullarining qiyosiy xususiyatlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval: Soliq yukini hisoblash usullarining qiyosiy xususiyatlari

Muallif metodikasi	Asosiy hisoblash formulasi	Soliq yukini hisoblash formulasi tasnifi
M. N. Kraynina	$SY = \frac{T - X_{ich} - F_s}{T - X_{ich}} \times 100\%$ SY – Soliq yuki T – mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum; X_{ich} – bilvosita soliqlarni chegirgan holda sotilgan mahsulot (ish va xizmatlar)ning ishlab chiqarish xarajatlari; F_s – korxona ixtiyorida qolgan haqiqiy foyda	Soliq va uni to'lash manbasini taqqoslash, bu yerda ajralmas ko'rsatkich bo'lib, xo'jalik yurituvchi subyektning foydasi hisoblanadi
A. Kadushin, N. Mixaylova	$SY = \frac{S_s}{SA} \div \frac{SF}{SA}$ SY – soliq yuki; S_s – jami soliqlar summasi; SF – sof foyda; SA – korxonaning sof aktivlari	Muayyan xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan yaratilgan byudjetga beriladigan qo'shilgan qiymatning ulushi

5 E. S. Vilkova. Zamonaviy Rossiya sharoitida soliq yukini hisoblash // Soliq xabarnomasi. 2002. № 12. O. V. Pasko. Tashkilotga soliq yukini aniqlash // Soliq xabarnomasi. 2004. № 6.



E. A. Kirova	$SY_n = \frac{ST + IA}{YYQ} \times 100\%$ SY_n – nisbiy soliq yuki; ST – soliq to'lovlari; IA – ijtimoiy ehtiyojlar uchun ajratmalar; YYQ – yangi yaratilgan qiymat	Byudjetga o'tkazilishi kerak bo'lgan soliq va yig'imlar (mutlaq soliq yuki). Byudjetga o'tkazilishi kerak bo'lgan soliq va yig'imlarning yangi yaratilgan qiymatga nisbati (nisbiy soliq yuki)
M. I. Litvin	$SY = \frac{S_s}{ST_m}$ SY – soliq yuki; S_s – soliq summasi; ST_m – soliq to'lovlari manbasi miqdori	Soliq va boshqa majburiy to'lovlar summasi (xo'jalik yurituvchi subyektning soliq majburiyatlari tarkibi)ning ularni to'lash vositalari (soliq to'lovlari) manbasi miqdoriga nisbati (sotishdan tushgan tushum, uni shakllantirish yoki taqsimlash jarayonidagi foyda, xodimning daromadi)
T. K. Ostrovenko	$SY = \frac{X_s}{QM}$ SY – soliq yuki; X_s – soliq xarajatlari QM – soliq xarajatlarini qoplash manbasi	Soliq xarajatlari va qoplash manbai bo'yicha tegishli guruhning nisbati (umumlashtiruvchi va xususiy ko'rsatkichlar)

M. N. Kraynina metodologiyasida bilvosita soliqlarning ta'siri kam baholanadi. A. Kadushin va N. Mixaylovalarning soliq yukini aniqlash metodologiyasidan foydalanilganda soliq stavkalarini oshirish yoki pasaytirish hamda soliq imtiyozlarini ko'paytirish iqtisodiy subyektning rivojlanish sur'atlariga ta'sirini hisoblash imkoniyatini beradi. E. A. Kirova metodologiyasiga ko'ra, soliq yukini tavsiflovchi ikkita ko'rsatkichni ajratish kerak bo'ladi: mutlaq va nisbiy. Shu bilan birga, mutlaq soliq yuki ko'rsatkichi korxona soliq majburiyatlarining xamma og'irligini ko'rsatmaydi. Boshqacha qilib aytganda, metodologiya rentabellik, joriy aktivlar aylanmasi, mehnat samaradorligi kabi ko'rsatkichlarning ta'sirini hisobga olmaydi hamda xo'jalik yurituvchi subyektning ishbilarmonlik faolligi dinamikasini bashorat qilishga imkon bermaydi. M. I. Litvinning soliq yukini hisoblash metodologiyasi hisob-kitobi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini o'z ichiga oladi, vaholanki korxona ushbu soliqni to'lovchisi emas, balki faqat soliq agenti vazifasini bajaradi xolos. T. K. Ostrovenkoning metodologiyasi miqdoriy emas, balki multiplikativ (ing. multiplier – ko'paytiruvchi, oshiruvchi, o'zaro bog'lash)dir, bu hisob-kitoblar natijalariga ko'ra nisbatan to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga hissa qo'shadigan umumlashtirilgan xulosalar chiqarishga imkon beradi. Ushbu usul tavsiflangan usullarning sintezidir. Soliq yukini hisoblash uchun ushbu usullarning amaliy tarzda amalga oshirilishi 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval: Xo'jalik yurituvchi subyektning umumiy va xususiy soliq yukini hisoblash, %

Metodika (ko'rsatkich)	1-davrga	2-davrga	3-davrga
1. Soliq yukining umumiy ko'rsatkichlari			
M. N. Kraynina metodikasi	44,49	53,11	52,13
A. Kadushin, N. Mixaylova metodikasi	1,05	1,44	1,47
E. A. Kirova metodikasi	30,36	32,86	36,15
M. I. Litvin metodikasi	46,7	55,14	57,28
2. Soliq yukining xususiy ko'rsatkichlari			
2.1. T. K. Ostrovenko metodikasi			
Realizatsiyaga soliq yuki	1,48	3,48	3,52
Xarajatlarga soliq yuki	2,83	3,22	3,6
Soliqqa tortilgungacha bo'lgan foydaga soliq yuki	3,85	2,28	1,43
Sof foydaga soliq yuki	28,8	34,03	36,48
2.2. M. I. Litvin metodikasi			
Realizatsiyaga soliq yuki	1,48	3,48	3,52
Xarajatlarga soliq yuki	2,83	3,22	3,6
Mol-mulkga soliq yuki	2,28	2,32	1,94
Foydaga soliq yuki	28,8	34,03	36,48
Ish haqiga soliq yuki	11,31	12,09	11,74

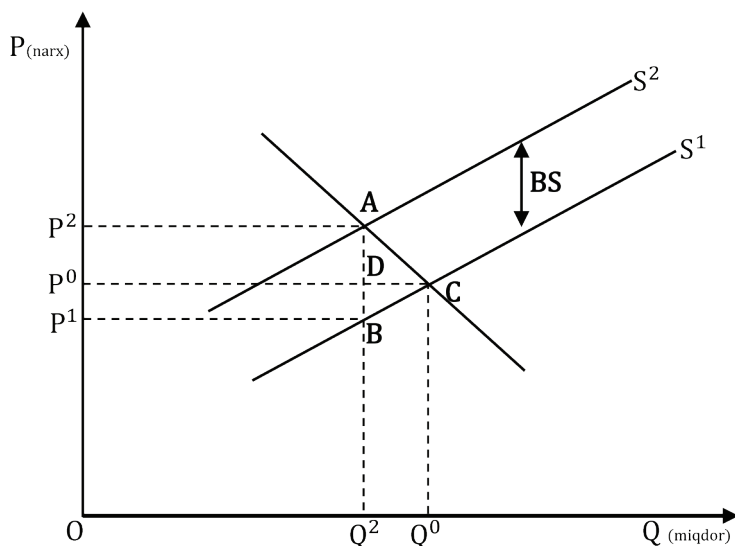


Ayrim tarmoqlar juda xilma-xil ishlab chiqarish va iqtisodiy xususiyatlarga ega, shuning uchun faoliyat sohasi, monopollashtirish darajasi va ishlab chiqarishning kapital intensivligini hisobga olgan holda iqtisodiyotning har qanday sektorini mustaqil tahlil qilishga imkon beradigan yanada universal metodologiyani ishlab chiqishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Amaldagi usullarning xilma-xilligi bilan ularning aksariyati mukammal emasdir. Biz xo'jalik yurituvchi subyektning soliq yuki ko'rsatkichini aniqlashga o'z yondashuvimizni taklif qilamiz. Zamonaviy adabiyotlarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, xo'jalik yurituvchi subyektning soliq yukini hisoblash uchun kiritilishi kerak bo'lgan soliq va yig'imlar ro'yxatini aniqlashda yagona yondashuv mavjud emas. Kompaniya faqat soliq agenti hisoblanadigan (jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i) soliqlarni hisob-kitobga kiritish masalalari esa alohida muhokama qilinadi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (shaxsiy daromad solig'i) xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan byudjetga o'tkazib beriladi, ushbu soliq turi uchun soliq to'lovchilar korxona ishchilari hisoblanadi. Shuni hisobga olgan holda, ko'plab iqtisodchilar soliq yukini hisoblashda shaxsiy daromad solig'ini hisobga olmaydilar. Boshqa olimlar esa shaxsiy daromad solig'ini soliq yuki koeffitsiyentlarining hisoblagichlariga kiritadilar, chunki mazkur soliq qo'shilgan qiymat solig'iga o'xshash tarzda aylanmadan pul mablag'larini tortib oladi. Boshqacha qilib aytganda, agar soliq yukini hisoblash korxonaning pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlari asosida amalga oshirilsa, u holda shaxsiy daromad solig'ini hisob-kitobga kiritish to'g'ri bo'ladi.

Soliq yukini hisoblash metodologiyasini ishlab chiqishda eng munozarali masalalardan biri bu bilvosita soliqqa tortishni hisob-kitobga kiritish masalasidir. Bilvosita soliqlar mahsulot narxiga kiritilib, ushbu soliqlar mahsulotning oxirgi iste'molchisi tomonidan to'lanadi va uni ishlab chiqaruvchilar soliqlarni byudjetga o'tkazishda soliq agentlari sifatida ishtirok etishadi. Bizningcha, bilvosita soliqlar iste'molchilarga to'liq o'tkaziladi, deyish noto'g'ri. Shu munosabat bilan bilvosita soliqlar hisoblash jarayonida qisman hisobga olinishi va mahsulotga talab va taklif egiluvchanligiga asoslangan maxsus koeffitsiyent yordamida tuzatilishi kerak. Sxematik ravishda mahsulot narxining o'zgarishi 1-rasmda keltirilgan.



1-rasm: Mahsulot narxi o'zgarishining grafik tasviri.

Aytaylik, xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot bozorda C nuqta muvozanat holatida (rasmga qarang). Keyinchalik, BS miqdorda bilvosita soliq joriy etiladi, shuning uchun ishlab chiqaruvchilar yangi paydo bo'lgan soliq xarajatlarini qoplash uchun mahsulot narxini oshirishlari kerak bo'ladi. Bu ta'minot egri chizig'ining siljishiga olib keladi. Bunday holda, bozor muvozanati A nuqtaga o'zgaradi. Teskari ta'sir amaliyotda qo'llanilmaydi, ya'ni bilvosita soliqning tushirilishi (bekor qilinishi) bilan mahsulot narxi ham pasaymaydi yoki narx sezilmas darajada pasayadi.

Bu holatda, P^1P^2 to'rtburchakning-maydoni davlat byudjetiga tushadigan soliq miqdorini ko'rsatadi. P^1P^0DB to'rtburchakning-maydoni sotuvchi (ishlab chiqaruvchi)lar soliq yukining bir qismini, P^0P^2AD to'rtburchakning maydoni esa xaridorlar soliq yukining bir qismini ifodalaydi. Yangi joriy qilingan qoida bozor ishtirokchilarining joriy faoliyatiga ta'sir o'tkazib, ularni moslashuv jarayonini amalga oshirishga undaydi.

Ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar soliq yukining nisbati quyidagi shaklda taqdim etilishi mumkin:

$$\frac{Q^1(P^0 - P^1)}{Q^1(P^2 - P^0)} = \frac{P^0 - P^1}{P^2 - P^0} = \frac{DB}{DA} = \left(\frac{DB}{DC}\right) \left(\frac{OQ^1}{OP^2}\right) \left(\frac{DC}{DA}\right) \left(\frac{OP^2}{OQ^1}\right) = \frac{E_{tal}}{E_{tak}}$$

Shunday qilib, BS kichik qiymatlarda xaridor va sotuvchilar soliq yukining nisbati quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$\frac{SS_{sot}}{SS_{xar}} = \frac{E_{tal}}{E_{tak}}$$

Bu yerda,

SS_{sot} – sotuvchi tomonidan haqiqatda to'lanadigan soliq summasi

SS_{xar} – xaridor tomonidan haqiqatda to'lanadigan soliq summasi

E_{tal} – A nuqtada mahsulot narxiga talab egiluvchanligi

E_{tak} – A nuqtada mahsulot narxiga taklif egiluvchanligi

Elastiklik – bir o'zgaruvchining boshqa bir o'zgaruvchi ta'siri ostida o'zgarishini o'lchaydigan o'lchov.

Aniqroq qilib aytganda, biror o'zgaruvchining bir foizga o'zgarishi natijasida boshqa bir o'zgaruvchining ma'lum foiz miqdoriga o'zgarishini ko'rsatadigan ko'rsatkichdir. Bunga eng yaqqol misol sifatida narxga bog'liq talab elastikligini keltirish mumkin. Bu elastiklik tovar narxining bir foizga o'zgarishi, unga talabni necha foizga o'zgartirishini ko'rsatadi.

Bilvosita soliqlar miqdori mahsulotga narx bo'yicha talab egiluvchanligiga to'g'ri proporsional, taklif egiluvchanligiga teskari proporsional ekanligini baholash mumkin. Shunday qilib, agar L^1 – sotuvchi tomonidan to'langan soliq ulushi bo'lsa, u holda $(1 - L^1)$ – xaridorto'laydigan soliqning ulushi hisoblanadi. Xaridor va sotuvchining soliq yuki quyidagi nisbatga ega:

$$\frac{L^1}{1 - L^1} = \frac{E_{tal}}{E_{tak}}$$

Shunday qilib,

$$L^1 = \frac{E_{tal}}{E_{tak} + E_{tal}}$$

Shuning uchun, soliq yukini hisoblashda mahsulotga narx bo'yicha talabning xususiy egiluvchanligi talab va taklifning egiluvchanligi miqdori sifatida belgilanadigan koeffitsiyentga moslashtirilgan bilvosita soliqlarni hisobga olishni nazardatutadi. Bu holda soliq yukini hisoblashda hisobga olingan bilvosita soliq miqdori

$$BS \times E_{tal} \div (E_{tak} + E_{tal})$$

teng bo'ladi. Bu yerda BS – bilvosita soliqlar miqdori.

Bilvosita soliqlarni kiritish koeffitsiyenti mahsulotga narx bo'yicha taklif egiluvchanligiga bog'liq bo'ladi. Elastiklik ko'rsatkichi qanchalik yuqori bo'lsa, koeffitsiyent shunchalik past bo'ladi va yoki aksincha.

Talab egiluvchanligi yuqori bo'lgan bozorlarda bilvosita soliqlar koeffitsiyenti bir birlikka intiladi, ya'ni ushbu soliqlar soliq yukini hisoblashda deyarli to'liq hisobga olinadi.

Soliq yukini hisoblash texnikasidagi yana bir farq – bu soliq summalari o'zaro bog'liq bo'lgan ko'rsatkich bazasidir. Ko'rib chiqilgan usullarda hisob-kitob bazasi sifatida qo'shilgan qiymat, sotishdan tushgan tushum, korxona foydasi, shuningdek foyda va soliq to'lovlari summasidan foydalaniladi.

Soliq yuki ko'rsatkichini jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini chegirgan holda to'lanadigan (byudjetga o'tkaziladigan, hisoblangan) barcha soliqlarning yangi yaratilgan qiymatga nisbati sifatida aniqlash maqsadga muvofiq. Shu nuqtayi nazardan, soliq yuki ko'rsatkichi sifatida quyidagi koeffitsiyent taklif etiladi:

$$SY = \frac{HS - SS_{jshds} - SS_{bs} + SS_{bs} \times \frac{E_{tal}}{E_{tak} + E_{tal}}}{T - MX - A}$$

Bu yerda:

HS – hisoblangan soliq to'lovlari summasi (to'langan to'lovlar bo'yicha soliq yukini hisoblash uning haqiqatdagi o'lchovini, miqdorini pasaytiradi);

SS_{jshds} – jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi;

SS_{bs} – bilvosita soliqlar summasi;

T – mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum;

MX – moddiy xarajatlar;

A – amortizatsiya.

Iqtisodiy subyektlar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotga talab va taklif egiluvchanligi 4-jadvalda keltirilgan.



4-jadval: Mahsulotga talab va taklif egiluvchanligi

Ko'rsatkich	1-davr	2-davr	3-davr
Bir birlik mahsulot narxi, ming.so'm	0,573	0,688	0,812
Sotilgan mahsulot soni, dona	66532,000	88131,000	100725,000
Ishlab chiqarilgan mahsulot soni, dona	73000,000	92582,000	105000,000
Bir birlik mahsulot narxining o'zgarishi, %	–	120,070	118,020
Sotilgan mahsulot sonining o'zgarishi, %	–	132,460	114,290
Ishlab chiqarilgan mahsulot sonining o'zgarishi, %	–	126,820	113,410
Mahsulotga talab egiluvchanligi	–	1,100	0,970
Mahsulotga taklif egiluvchanligi	–	1,060	0,960

Shunday qilib, 1-davrda mahsulotlarga talab va taklif egiluvchanligi ko'rsatkichlari bir birlikdan oshib ketadi va mos ravishda 1,10 va 1,06 ni tashkil qiladi, 3-davrda esa talab egiluvchanligi 0,97 ni, taklif egiluvchanligi 0,96 ni tashkil qiladi. Biz taklif qilayotgan yondashuvga muvofiq, xo'jalik yurituvchi subyektning mintaqaviy umumlashtirilgan soliq yuki darajasini hisoblash 5-jadvalda keltirilgan.

5-jadval: Xo'jalik yurituvchi subyektning soliq yukini hisoblash, ming.so'm

Ko'rsatkich	1-davr	2-davr	3-davr
Barcha soliq summasi,	3 590,00	7 908,00	11 398,00
JShDS summasi,	657,00	1 273,00	1 939,00
Qo'shilgan qiymat solig'i,	729,00	2 725,00	3 694,00
Talab egiluvchanligi, ulushda,	–	1,10	0,97
Taklif egiluvchanligi, ulushda,	–	1,06	0,96
Mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum,	49 365,00	78 231,00	104 898,00
Moddiy xarajalar,	35 697,00	54 592,00	71 444,00
Amortizatsiya,	738,00	812,00	1 209,00
Soliq yuki,	–	0,23	0,24

Soliq yukining hisoblangan ko'rsatkichi 2-davrda 23% va 3-davrda 24% ni tashkil etdi. Shu tarzda, tahlil qilinayotgan bosqichda o'rnatilgan talab va taklif egiluvchanligi bilan soliq to'lovlarida QQSning 50% ga yaqini hisobga kiritildi. Hisoblash haqiqatga yaqin, chunki korxonaning asosiy mahsulotlari sotuvidan tushgan tushumning jami realizatsiyadan tushgan tushum hajmidagi ulushi, qoida tariqasida, taxminan 76–79% ni tashkil qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Soliq yukini hisoblashda soliq summaları ularning to'lov manbalari bilan bog'liq bo'lishi kerakligi sababli, qisman qo'shilgan qiymatdan foydalanish imkoniyati mavjud, ammo soliq miqdori nisbati universal emas. Shu munosabat bilan, bizning yondashuvimiz, amortizatsiya ajratmalari olib tashlangan holdagi qo'shilgan qiymatdan, ya'ni yangi yaratilgan qiymatdan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Bunday yondashuv turli xil obyektlardagi ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlari o'rtasidagi farqni yumshatishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida uni nafaqat turli sohalarini qiyosiy tahlil qilishda, balki iqtisodiyotning ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarini ham tahlil qilishda qo'llash imkonini beradi.

Soliq yukini hisoblashning hozirgi usullarini batafsil tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

- Soliq yukini hisoblash usullarining xilma-xilligi va ushbu ko'rsatkichlardagi farqlanishlarning yetarli darajada katta ekanligi soliq yukini aniqlash usullarini Qonunchilik darajasida birlashtirish va ushbu ko'rsatkichdan foydalanishni hisoblash maqsadlari va usullarini tasdiqlash zarurligini ko'rsatadi.
- Korxonaga soliq yukini hisoblashda bilvosita soliqlarni hisobga olish zarur. Xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan bilvosita soliqlarni to'lash mahsulot narxiga ta'sir qiladi va mahsulotga bo'lgan talab va foyda miqdori unga bog'liq bo'ladi, ushbu soliqlarni to'lash to'lovchining pul mablag'lari chiqib ketishiga olib keladi, bu esa kelajakda moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.
- Taklif qilinayotgan soliq yukini hisoblash metodologiyasi haqiqatdagi soliq yukini hisoblash imkonini beradi, chunki u korxona tomonidan to'lanadigan barcha soliqlarni hisobga oladi.



Shunday qilib, maqbul ravishda qurilgan soliq tizimi, bir tomondan, davlatning ehtiyojlarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashi kerak bo'lsa, boshqa bir tomondan, soliq to'lovchining tadbirkorlik faoliyati uchun rag'batlarini kamaytiribgina qolmay, balki uni faoliyat samaradorligini oshirish yo'llarini doimiy ravishda izlashga majbur qilishi ham kerak. Shu sababli, soliq to'lovchining soliq yukiko'rsatkichi mamlakat soliq tizimi sifatining juda jiddiy bahosi sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Katta iqtisodiy lug'at". A. N. Azriliyana tahriri ostida. M. : Yangi iqtisodiyot instituti, 2007-yil;
2. "Katta iqtisodiy lug'at". A. B. Borisov. M. : Kitob dunyosi, 2007-yil. 418-sahifa;
3. "Xo'jalik yurituvchi subyektning soliq yukini hisoblash metodologiyasini amaliy amalga oshirish". A. I. Drojina.: Boshqaruv hisobi. 2009-yil. 11-son. 69–75-b;
4. "Soliqlar va soliqqa tortish". I. A. Mayburov.: O'quv qo'llanma. M. : Unity-Dana, 2011 Yil. 558-b;
5. "Korxonaga soliq yuki: tizimning umumlashtiruvchi va xususiy ko'rsatkichlari". T. K. Ostrovenko.: Auditorlik nazorati. 2001-yil, 9 son;
6. "Rossiya Federatsiyasining soliqlari va soliq tizimi". V. G. Panskov. M. : MSFER, 2006-yil. 92-b;
7. "Rossiya iqtisodiyotining soliq salohiyati". A. B. Paskachev. M. : MELAP, 2001-yil. 400-b;
8. "Soliq yukini normallashtirish". A. N. Sigichko. M. : ITRK, 2002-yil. 108 sahifa.
9. "Mikroiqtisodiyot". B. T. Salimov, M. S. Yusupov, B. B. Salimov.Darslik. Toshkent–2019. 77-b;
10. S. K. Xudoyqulov, A. A. Abdurasulov, B. A. Xonbo'tayev. Soliq nazariyasi: Darslik./ T. :2020; 40-b;
11. S. S. Jo'rayev, G' A. Safarov, O. R. Meyliyev. Soliqlar va Soliqqa tortish: Darslik.: Toshkent 2019, 16-b.

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 7

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

«Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027



Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi 26-uy.